

УДК 82:929

Т. Гетц

1671: ОДИН РІК ІЗ ЖИТТЯ ВІДОМОГО КИЇВСЬКОГО ПРОПОВІДНИКА АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО²

Анотація

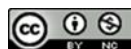
Основне завдання публікації – проаналізувати всі знайдені відомості про творчі наміри та реалізовані протягом 1671 р. плани відомого київського проповідника Антонія Радивиловського. Головною подією цього року стало упорядковане ним видання «Преподобного отця нашего Іоанна Рильського Житіє и вся Служба по преданію церковному». Стаття відтворює обставини приватного характеру, історико-політичні, культурні, за яких воно здійснювалося, а також узагальнює та аналізує численні гіпотези та припущення, пов'язані з чинниками його появи. **Ключові слова:** *проповідь, Житіє Іоанна Рильського, Служба св. Іоанну Рильському*

**T. Getz. 1671: ONE YEAR IN THE LIFE OF THE
FAMOUS KYIV PREACHER ANTONIJ
RADYVYLOVSKYJ**

² Цю статтю написано в рамках проекту «Das Predigererbe Antonij Radyvylovs'kyjs (Geburtsdatum unbekannt–1688) in der rhetorischen Kontinuität des Barock», що фінансується die Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG, Німецький дослідницький фонд). Номер проекту – 536404846.

Gefördert durch die Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) – Projektnummer 536404846.

<https://doi.org/10.34142/2312-1076.2025.2.106.08>

Abstract

The main task of the publication is to analyze all the information found about the creative intentions and plans of the famous Kyiv preacher Antonij Radyvylovs'kyj, which were implemented in 1671. The most important event of this year was the publication he edited of “The Life and All the Service of Our Venerable Father John of Rila according to Church Tradition”. The article recreates the private, historical, political, and cultural circumstances under which it was carried out, and also summarizes and analyzes numerous hypotheses and assumptions related to the factors of its emergence.

The problem of the sources used by the preacher remains open. The hypothesis that Antonij Radyvylovs'kyj may have processed a manuscript from the Athos monastery of Zohraf deserves attention, but requires proper textual substantiation.

It also becomes apparent that it is too early to draw conclusions about the role of Antonij Radyvylovs'kyj in the preparation of this edition and the nature of his work with the manuscript text or texts. At this stage of the research, it is not possible to give an unambiguous answer to the question of whether this was only a linguistic adaptation of the text or more significant corrections.

In addition, the article highlights the facts that could have prevented the earlier publication of the collection of sermons by Antonij Radyvylovs'kyj “The Garden of Mary the Virgin”, and also proposes working hypotheses designed to present various aspects of this problem.

An important role in the study is played by an attempt to understand the nature of the relationship and charitable cooperation between Hieromonk Antonij Radyvylovs'kyj and such a complex, contradictory personality as the Perejaslav

Colonel of the Zaporizhzhia Army – Rodion Dumytrashko-Rajcha.

Keywords: *sermon, Life of John of Rila, Service to St. John of Rila*

Вступ

Найсвіжіші варіанти біографії Антонія Радивиловського належать автору цієї статті (Левченко-Комісаренко, 2016) та В. Співаку (Співак, 2018: 42–48). Ці студії відтворюють, так би мовити, основні віхи в житті проповідника і не дають достатнього розуміння історико-культурного та літературного, воєнно-політичного, врешті, побутового контексту, у яких вони відбувалися.

Наразі ми спробуємо компенсувати ці недоліки. Основним об'єктом висвітлення стане лише один рік із життя Антонія Радивиловського, будуть зібрані та проаналізовані історичні факти, що тим чи іншим чином могли впливати, стимулювати чи, навпаки, перешкоджати творчій активності письменника. Власне, основна увага дослідження буде зосереджена на упорядкованому Антонієм Радивиловським виданні «Преподобного отца нашего Иоанна Рильского Житіє и вся Служба по преданію церковному». Ми узагальнимо гіпотези, пов'язані з його появою, підсумуємо напрацювання попередників (Дылевский, 1974; Бобев, Ненова, 2019; Иванова, Чешмеджиев, Турилов, 2010).

Методи дослідження

Для викладу біографічних відомостей в основному буде використано описовий метод. Контекст епохи, події 1671 р. будуть презентовані також із залученням методів порівняльного та культурно-історичного. Крім того, важливу роль відіграють результати текстологічного

аналізу, проведеного болгарськими науковцями А. Бобевим та Л. Нєновою (Бобев, Нєнова, 2019).

Результати і дискусії

Єдиний із відомих нині листів Лазаря Барановича до Антонія Радивиловського, який впевнено можна датувати 1671 роком, трохи проливає світло на їхні взаємини і ті проблеми, що були актуальними для обох письменників. Із змісту зрозуміло, що це відповідь на попередній лист Антонія Радивиловського, де той виступив посередником у розв'язанні конфлікту між архимандритом Києво-Печерської лаври Інокентієм Гізелем із соборною братією та Лазарем Барановичем. Мова йде про збільшення рахунку (замість 10 злотих – 15) за друкування в лаврі поетичної збірки останнього – «Lutnia Apollinowa» (1671). Письменник констатує: «... Головна причина, чому мій Аполлон не виїжджає з друкарні полягає в тому, що його милість отець архимандрит і соборна братія так вирішили і передали моєму Аполлонові, щоб надіслати до мене не тюк, а рахунок» (Баранович, 1865: 118).

Архимандрит Лаври був одночасно керівником лаврського книговидання. Інокентій Гізель був тим, хто десятиліттями очолював Лавру (1656–1683 рр.) та її друкарню (Ісаєвич, 2002). Із процитованого зрозуміло, що саме він розв'язав цю фінансову суперечку і саме з ним треба було її залагоджувати. Проте при загостренні ситуації архимандрит із незрозумілих причин уникав безпосереднього контакту з автором збірки. Ця місія випала Антонію Радивиловському, який був на той час лаврським намісником. «Від його милості не отримав жодного слівця, хоча сама справа вимагала би того», – наголошує Лазар Баранович (Баранович, 1865: 120). Він, апелюючи до Антонія Радивиловського, залучає весь свій настановчий

арсенал, щоб той порадував «своїм сприянням про найшвидше видання»: називає адресата «сином», нагадує, що він один із його вихованців, який із даніх часів звик читати його писання; своєю розповіддю про жахливі наслідки воєнних зіткнень закликає до співчуття (Там само. 119–120).

Із листа зрозуміло, що нагальна потреба в друкуванні творів була і в самого Антонія Радивиловського. Лазар Баранович добре знав про цю проблему, бо зауважував: «Якщо б у мене була друкарня, ... я ... охоче взяв би твори твоєї пречестності ... » (Там само. 119). Ці рядки були, вочевидь, доволі нещирими, бо, вже маючи свою друкарню, Лазар Баранович ніколи не друкував там творів свого колишнього студента по Києво-Могилянській колегії Антонія Радивиловського. Проте в його друкарні один за одним виходили численні трактати іншого його вихованця – Іоанікія Галятовського.

Наш попередник М. Марковський притримувався думки, що Антоній Радивиловський планував 1671 року надрукувати два томи своїх проповідей під назвою «Огородок Марії Богородиці». Таку позицію дослідник аргументує низкою фактів: (1) сам Антоній Радивиловський датував 1671 р. два свої рукописні томи під відповідною назвою та підписався в заголовку як намісник Києво-Печерської лаври; (2) обидва рукописні томи є охайно переписаними начисто; (3) у листі, який ми вище аналізували, Лазар Баранович запевняє, що якби він мав свою друкарню, то надрукував би твори Антонія Радивиловського; (4) М. Марковський помилково вважає, що 1671 р. проповідник отримав відмову через завантаженість лаврської друкарні публікацією богослужбової літератури; (5) оскільки в рукописних томах

немає панегіричної передмови-посвяти архимандриту Інокентію Гізелю, то, відповідно, у той час він ще не сприяв виданню проповідей (Марковський, 1894: 7).

Отже, лишається питання, з якими проблемами у своєму житті міг зіткнутися Антоній Радивилівський, через які він почав так пізно публікувати свої власні твори. Його збірки проповідей з'являються в 1676 і 1688 рр., у той час як його однокурсник Іоаникій Галятовський вже в 1659 р. публікує в друкарні Києво-Печерської лаври свою першу збірку проповідей «Ключ розуміння». Також інший учень Лазаря Барановича – Симеон Полоцький – вже у 1667 р. має свій перший друкований твір «Жезл правления» (Москва).

На даному етапі дослідження основною проблемою бачиться нестача фінансів. Аналіз джерел дозволяє говорити, що публікація книг у лаврській друкарні Києва, була, дуже вірогідно, однією з найдорожчих у порівнянні з цінами друкарень сусідніх регіонів. Окремий випадок порівняння цін зустрічаємо у вищезитованому листі Лазаря Барановича. Також можемо пригадати, як у 1670 р. ченцям Києво-Братського монастиря не пощастило продати в Москві подаровані самим автором кілька примірників «Ключа розуміння». Симеон Полоцький, якому, очевидно, лишили ці книги для продажу, пропонував зменшити ціну, бо продукція московської друкарні коштувала дешевше (Харлампович, 1914: 444). Високі церковні ієрархи для своїх потреб відкривали власні друкарні. Так зробив Лазар Баранович. Цим же шляхом пішов і Симеон Полоцький, який у другій половині 1678 р. також заснував власну друкарню (Там само: 439).

При висвітленні проблеми важливо мати об'єктивне уявлення про стан самої лаврської друкарні Києва. Перегляд її продукції з 1669 по 1671 рік за авторитетним

каталогом Я. Запаса та Я. Ісаєвича дає зрозуміти, що в ці роки вона більше стоїть, ніж працює. Так, у 1669 р. вона осилала видання лише двох великих за обсягом книг – «Месія правдивий» Іоанікія Галятовського та «Мир з богом чоловіку» Інокентія Гізеля, у 1670 р. були надруковані «Октоїх» та, як припускають, «Буквар слов'янський», «Житіє князя київського Володимира» і «Канонник малий», у 1671 р. завдяки друкарні побачили світ «Наука о тайні покаєнія», «Lutnia Arollinowa» Лазаря Барановича та «Преподобного отца нашего Іоанна Рьльскаго Житіє и вся служба» (Запаско, Ісаєвич, 1981: № 457, 458, 466, 469, 471, 472, 489, 491, 493).

Інформацію про скрутний стан лаврського видавництва отримуємо з листування архимандрита Інокентія Гізеля з Московським царем Олексієм Михайловичем. Останній надіслав у жовтні 1669 р. замовлення на видання 200 примірників «Бесѣд Златоуста на Дѣянїя апостолскїя» та «Бесѣд Златоуста на Посланїя апостолскїя», проте отримав відмову (Акты, 1877: стб. 152–154). Інокентій Гізель обґрунтовував неможливість виконати замовлення низкою причин. У друкарні лишалося лише 2 верстати невеликого розміру, що не підходили для друку на олександрійському папері (частина тиражу планувалася саме на ньому). Відчувався гострий брак професійних майстрів, обізнаних на різних етапах видавничої справи. А головне, була велика загроза татарської навали та воєнних заколотів (Там само. стб. 155). Через воєнні дії архимандрит не міг для виконання робіт виклакати компетентних майстрів зі Львова чи Кракова (Харлампович, 1914: 441). Керуючи роботою друкарні, Інокентій Гізель розставляв пріоритети так, щоб у першу чергу задовольнити потреби самої Лаври. Детальний

перебіг цієї історії представлений у нарисі Ф. Титова «Друкарня Києво-Печерської лаври», тут же передруковані документи, що покроково відтворюють її (Титов, 1919: 341–350). Ми акцентуємо ще раз лише інформацію про майстрів. Так, под'ячий Максим Алексеев, який за дорученням Московського царя їздив до Києва, звітував, що в лаврській друкарні майстрів лишилося мало і працюють вони не професійно. Гарні майстри або вже померли, або під час воєнних дій були вбиті чи потонули (Титов, 1919: 347).

У 1671 р. Антоній Радивиловський мав вже чималий досвід церковного оратора і сотні сторінок готових проповідей, проте першу книгу опублікував як редактор-упорядник. Цього року в друкарні Києво-Печерської лаври побачили світ «Преподобнаго отца нашего Иоанна Рылскаго Житіе и вся Служба по преданію церковному», що були впорядковані та підготовлені до видання саме ним. Звісно, книга попередньо отримала благословення Києво-Печерського архимандрита Інокентія Гізеля, що традиційно вказано на титульному аркуші разом з інформацією про «первое типомъ изобразися и міру обявленна» (Преподобнаго .., 1671). Із змісту зрозуміло, призначалося це видання для потреб болгарської церкви, оскільки всі представлені матеріали стосуються одного з найбільш шанованих у Болгарії святих. Замовником книги був Переяславський полковник Родіон Думитрашко-Райча, саме його коштом і здійснювалася робота.

Титульна гравюра видання традиційно становить собою форту (двоколонну арку) із вписаним до неї текстом – заголовком книги. Колонни арки поділені на три ряди за аналогією з іконостасом. У першому нижньому ряді (царському) зображені св. Феодосій Печерський (ліворуч) та св. Антоній Печерський (праворуч). Над царським рядом

представлені сини св. князя Володимира – князі Київської Русі, котрі стали мучениками, – Борис (ліворуч) та Гліб (праворуч). Верхній третій ряд містить зображення вже самого хрестителя Русі – св. князя Володимира (ліворуч) – та св. Київської княгині Ольги (праворуч). У нижній частині гравюри маємо три архітектурні образи: ліворуч, можна припустити, представлені Дальні печери Києво-Печерської лаври – місце, де знаходиться келія св. Феодосія, у центрі – Троїцька надбрамна церква – храм над головним входом до лаври, і праворуч – Ближні, або Антонієві печери, у яких зберігаються мощі засновника Києво-Печерського монастиря – Антонія (Див. опис із спробою аналізу: Бобев, Ненова, 2019: 77–78).

М. Дилевський був тим дослідником, який першим встановив, що ця гравюра не є оригінальною. Вона вже застосовувалася лаврською друкарнею при виготовленні титульної сторінки видання 1628 р.: «Агапіт, діакон. Царю Іустиніану главізны поучителны. Київ, друкарня лаври» (Дылевский, 1974: 62. Примечание А.). Таке відкриття науковець зробив завдяки своєму попередникові М. Грушевському, публікація якого «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці» густо споряджена ілюстраціями гравюр лаврських майстрів (Грушевський, 1919: 163)³. Автор цієї роботи – майстер, який підписувався криптонімом ЛТ (Запаско; Ісаєвич, 1981: № 168).

Окрім згаданої, видання містить ще чотири гравюри. Вони створені рукою ксилографа із криптонімом ЛМ

³ Ця студія М. Грушевського кілька разів перевидавалася, проте сучасне її видання 1994 року, на жаль, позбавлене ілюстративного матеріалу (Грушевський, 1994: 136–255).

(Запаско; Ісаєвич, 1981: № 491). Наступним є ксилографічне зображення Богородиці з немовлям Христом; її прославляють два янголи та по обидва боки стоять святі Антоній та Феодосій Печерські; текст під гравюрою – відомий богородичний піснеспів «Подъ твою милость прибѣгаемъ Богородице Дѣво ... » (Опис із трактуванням символіки зображеного: Бобев; Ненова, 2019: 78–79).

Продовжує книгу гравюра з родовим гербом полковника Родіона Думитрашка-Райчі. Ще дві ксилографії з образом св. Іоанна Рильського знаходяться безпосередньо перед «Службою» і «Житієм». При їх вивченні мистецтвознавці звернули увагу на те, що вони жодним чином не пов'язані з попередніми іконографічними традиціями зображення святого, ані з балканською, ані з давньоруською (Чешмеджиев, Турилов, Орецька, 2010). Вдалося встановити, що вони не є оригінальними, а становлять собою повторне опрацювання гравюр, друкованих раніше в інших київських виданнях. Так, завдяки Д. Кенанову стало відомо, що перша гравюра, розміщена безпосередньо перед Службою, – це переробка із заміною імені зображення преподобного Нестора Літописця з видання 1661 р. Києво-Печерського патерика (майстер – ченець Ілля)⁴ (Украинские, 1981: 161. № 1162).

⁴ У свою чергу, як відзначав М. Дилевський, ця ксилографія могла вплинути на зображення Іоанна Рильського на іконі кінця XVII ст., що знаходилась у Воскресенській церкві (1687 р.) в Кадашевї у Москві (Дылевский, 1974: 85; Дослідник користувався її ілюстрацією у виданні: Воскресенский, 1898: 12).

Друга гравюра, де поряд з Іоанном Рильським є також його небіж Лука, – це дзеркальне зображення гравюри «Преподобний авва Дорофей і учень його Досіфей» майстра, який підписувався криптонімом ЛМ. Представлена вона була 1628 р. у виданні Києво-Печерської лаври «Дорофей авва. Поученія» (Запаско, Ісаєвич, 1981: № 171). Як встановили дослідники, на ній було замінено, по-перше, ім'я, а по-друге, – низку другорядних деталей (Чешмеджиев, Турилов, Орецкая, 2010)⁵.

Текстом, що починає видання, є коротенька передмова-посвята Переяславському полковникові «Благородному и благочестивому его милости пану Ирадйону Думитрашку, полковникови войска его пресвѣтлого царского величества запорожского переяславскому благодѣтелю нашему». Завдяки їй ми дізнаємося про співпрацю козацького полковника та ієромонаха Антонія Радивиловського, намісника Печерського.

Як розповідає автор, Думитрашко-Райча піклувався про виправлення Житія преподобного отця Іоанна Рильського та з відповідним проханням звернувся до друкарні Києво-Печерської лаври і профінансував роботу по корегуванню. Від себе додамо, що також і роботу по упорядкуванню матеріалів різної жанрової приналежності.

⁵ На думку авторитетних науковців, саме ці дві київські переробки гравюр справили помітний вплив на пізнішу (кінець XVII–XIX ст.ст.) іконографію Іоанна Рильського. Друга з аналізованих гравюр стала основою для створення болгарської храмової ікони кінця XVIII ст. (місце зберігання – Музей Рильського монастиря) (Болгарская, 1976: 84. № 127).

Намісник же виконав вказані завдання⁶. У передмові згадано й інші благодіяння Переяславського полковника як мецената⁷, підкреслено його допомогу справам Києво-Печерської лаври⁸.

Розмірковуючи про причини, які могли спонукати полковника сприяти цьому виданню, М. Дилевський у своєму дослідженні повністю передруковував цю передмову (Дылевский, 1974: 65–67). Він же запропонував гіпотезу, покликану прояснити особисті мотиви такого вчинку. Ми ще згадаємо її ... Проте наразі акцентуємо увагу на тому, що власні бажання та прагнення Родіона Думитрашка-Райча своїми діями наслідувати преподобного Іоанна Рильського – це ті аспекти сприйняття цієї коротенької, на 4 аркуші, передмови, які, так би мовити, лежать на поверхні, але до кінця не розкривають причинно-наслідковий зв'язок усієї історії.

Отже, відповідно до тверджень ієромонаха Антонія Радивиловського, полковник «паче иных» був зацікавлений «в исправлении Жития Преподобнаго отца Иоанна Рылскаго», а причина тому – «теплейшая ... кь нему любовь и Благоговение», «да бы всех чтущихъ его сие ново

⁶ «Ты бо дабы Житіе его и служеніе похвалное добрѣ исправленно было, потщался, и до Типографіи нашае отложши на се свое истое иждивеніе, оное подалъ ...»; «... Явственна же кь всѣмъ Духовнаго Чина людемъ Благодѣянія возбуди мя на се, дабыхъ его Житіе и Похвалу тебѣ приписал Благородный и благочестивый Полковнику...» (Преподобнаго ..., 1671: 3).

⁷ «Благодареніе убо воссылая за вся твоя благодѣянія яже кь людемъ нашего Иноческаго Чина, кь Обители нашей, и прочіимъ Монастыремъ показуеши ...» (Там само. 6).

⁸ «... Ко Обители нашей Святой въ любовь и благодѣтелствѣ никогда же не уставай ...» (Там само. 6).

исправленное и Напечатаное Житие и Похвалу воспалюся сердце къ подражанию его Преподобнаго Житиа» (Дылевский, 1974: 65).

Далі представлено низку паралелей, покликаних обґрунтувати ці твердження:

– як інші християни тримають у своїх домівках ікони святих помічників, так Родіон Думитрашко-Райча на лише вдома, а й у своєму серці має «образъ Жития Преподобнаго отца Иоанна Рилскаго»;

– своїми вчинками «Благородный и благочестивый Полковник» є подібний до Іоанна Рильського:

а) як преподобний виказував свою любов та піклувався про тих, хто молиться за рід християнський, так і Думитрашко приймає у себе вдома та турбується про подорожніх;

б) преподобний учив бути смиренними, і Переяславський полковник є людиною, смиренною перед Богом і людьми;

в) преподобний повчав мужності перед ворогами душевними та тілесними, і Думитрашко під час воєнних дій мужньо постає супроти ворогів Церкви Божої.

– Думитрашко втілює слова Ісидора Пелусіота; власне, він щиро любить преподобного Іоанна Рильського і його слова та доводить цю любов своїми справами (Дылевский, 1974: 65–66).

Отже, передмова покроково посилює роль власної зацікавленості в діях полковника, але абсолютно не розкриває її сутності, що й провокує появу наукових гіпотез із намірами збагнути логіку подій.

Основний зміст видання починається Службою Іоанну Рильському – «Мѣа октоврія, въ 19 днь. Служба Святаго и Преподобнаго отца нашего Иоанна Рылскаго».

Далі подається Житіє Іоанна Рильського авторства болгарського патріарха Євфимія Тирновського – «Житіє Преподобнаго и Богоносного Отца нашего Іоанна Рилскаго. Списание иже въ святыхъ Отцехъ нашимъ Евфиміемъ Архієпископомъ Сардакійскимъ Болгарскимъ». Останньою є післямова від упорядника – Антонія Радивиловського.

Найвпливовішим дослідником, що вивчав текст Житія з цього видання, лишається М. Дилевський. Він визначав його текст як особливу редакцію зі скороченням цілих періодів та доповненням-вставкою з проложного Житія святого (Дылевский, 1968: 290). Проте болгарські колеги А. Бобев та Л. Ненова довели, що не всі означені висновки науковця є достатньо обґрунтованими. Зокрема, їм не вдалося ідентифікувати ті фрагменти з Проложного житія святого, які, на думку М. Дилевського, були використані для доповнення (Бобев; Ненова, 2019: 89). Можливо, деякі сюжетні елементи були запозичені не з писемного джерела, а з усної традиції народно-християнського культу святого (Там само. 89).

Окрім того, слідом за помилкою, якої припустився М. Дилевський, ряд авторитетних науковців у структурі цієї книги після Житія святого виділяє також окремий сюжетний фрагмент із так званої Рильської повісті авторства Владислава Грамматика, що розповідає про перенесення мощей Іоанна Рильського з Тирнова до Рильського монастиря в 1469 році (Дылевский, 1968: 289–291; Дилевський, 1971; Дълевски, 1960; Запаско; Ісаєвич, 1981: № 491; Иванова, Чешмеджиев, Турилов, 2010). У свою чергу А. Бобев та Л. Ненова на підставі попередньо текстологічного аналізу наполягають на хибності такого твердження, вказуючи, що Антоній Радивиловський із повісті використав 2–3 фрази, які не становлять собою

окремого сюжетного епізоду, а вплетені в завершальну частину Життя Іоанна Рильського (Бобев; Ненова, 2019: 89).

Важливим є питання джерел, що були опрацьовані та представлені під обкладинкою цієї книги. Сам упорядник Антоній Радивилівський згадує їх у післямові «Ко читателю» дуже загально: «Обрѣтохомъ въ древнихъ рукописанныхъ книгахъ ... ». Як інформує нас титульна сторінка, це перша публікація агіографічної роботи болгарського патріарха Євфимія Тирновського.

Автори статті «Іоанн Рильський» із «Православної енциклопедії» схилиються до думки, що патріарх Євфимій уклав просторе Житіє Іоанна Рильського десь після 1371 року (Іванова, Чешмеджиев, Турилов, 2010). У своїй роботі він об'єднав два попередні варіанти Життя святого: по-перше, так зване «народне», неканонічне Житіє, датоване десь 1183 роком та укладене або в Рильському монастиреві, засновником якого вважається Іоанн Рильський, або в болгарському містечку Средец; по-друге, написане давньогрецькою мовою десь орієнтовно з 1166 по 1183 рік канонічне Житіє святого авторства Георгія Скилиці, історика та візантійського намісника в Софії (Іванова, Чешмеджиев, Турилов, 2010; Див. також: Дылевский, 1974: 52). Давньогрецький текст цього Життя визнано, як втрачений, проте дослідникам відомі 26 списків його слов'янського перекладу, що, вірогідно, виконувався в Средеці.

На сьогодні в наукових колах відомі 14 збережених списків Життя Іоанна Рильського, що скомпільовав патріарх Євфимій Тирновський. Ці списки умовно поділяють на дві редакції. На сторінках «Православної енциклопедії» представлена популярна гіпотеза, що до рук Антонія Радивилівського потрапив ранній, так званий Зографський

список (кінець XIV ст.) із монастиря на Афоні (Іванова, Чешмеджиев, Турилов, 2010). Він і був відтворений у публікації 1671 року. Передав його ієромонаху Переяславський полковник Родіон Думитрашко-Райча, який підтримував зв'язки з Афоном.

На даному етапі дослідження можна зробити лише невітїшну констатацію: поки не буде створено електронний корпус (чи хоча б серію друкованих видань) з усіма редакціями Служб Іоанну Рильському та всіма збереженими списками Житія цього святого авторства патріарха Євфимія Тирновського, що за часовою атрибуцією передували київському виданню 1671 р., зарано робити висновки про конкретні джерела, котрими міг скористатися Антоній Радивилівський.

Також важко визначити, використав ієромонах текст Служби, до якого вже входило Житіє, чи це були як мінімум два окремі рукописи, які він і об'єднав (Дылевский, 1974: 102, 105). Як наслідок, без відповіді лишається питання про характер тих «исправлений», що їх зробив Антоній Радивилівський і про які мав клопіт полковник Думитрашко-Райча (Дылевский, 1974: 103, 105). Була це лише мовна адаптація тексту і переробка окремих фрагментів чи більш цілеспрямоване корегування? Виправленню підлягало лише Житіє Іоанна Рильського чи Служба також зазнала суттєвих змін?

Окрім того, необхідно уточнити інформацію про те, що в цій книзі було видане вперше. Це перше видання Житія Іоанна Рильського, укладеного Євфимієм Тирновським. Проте Служба Іоанну Рильському вже друкувалася раніше, а саме: 1645 р. в Москві в жовтневій книзі Міней (Дылевский, 1974: 91; Минея, 1645).

При пошукові відповіді на доволі логічне питання, яка ж була особиста зацікавленість у Переяславського полковника спонсорувати аналізоване видання, наші попередники обов'язково заводили мову про його походження. Зображений на третій сторінці книги герб Думитрашка-Райчі становить одну з варіацій герба Сас, що говорить про належність козацького полковника до дуже впливового, великого і заможного шляхетського роду, який має десятки розгалужених родових гілок – молдавську, угорську, польську, українську. На сьогодні варіація герба роду Сас, представлена в київському виданні 1671 року, в інших джерелах науковцями не виявлена (Бобев, Ненова, 2019: 80). Очевидно, серед наявних геральдичних атрибутів шабля та підкова повинні вказувати на приналежність Думитрашка-Райчі до козацтва. А зміст літер, що розташовані навколо герба, – Д Р П В Е Ц П В З П – розкриває назва передмови: «Думитрашко Раич, Полковник Войска Его Пресвятого Царского Величества Запорожского Переяславского» (Бобев, Ненова, 2019: 81)⁹.

Стосовно нобілітації володіємо інформацією, що Родіона Думитрашка-Райча разом із його небожем Марком 1673 р. польський сейм у Варшаві ввів у шляхетський стан з наданням герба Сас (Заруба, 2016: 631; Суляк, 2013: 42).

Перший біограф Родіона Думитрашка-Райчі – А. Стороженко – роглядав кілька виявлених ним версій щодо родового коріння останнього. Так, припускається, що полковник належав до сербського роду, який переселився з Угорщини до придунайських князівств. Саме родове

⁹ М. Дилевський трохи по-іншому розшифровує значення цих 10 літер: «П(ан), Д(умитрашко), Р(айча), В(ойска), Е(го), Ц(арского), П(ресветлого), В(еличества) З(апорозкого), П(олковник)» (Дылевский, 1974: 63).

прізвище, за спостереженням дослідника, у XVII ст. зустрічалося у Валахії (південь сучасної Румунії) та в Молдові; та й сучасник Думитрашка – український гетьман Петро Дорошенко – вважав його волохом (Стороженко, 1893: 1–2; Стороженко, 1900: 126–128).

Інформація, надана А. Стороженком, і досі лишається актуальною. Серед дослідників, які згодом висвітлювали походження Думитрашка-Райчі, пріоритетними є 2 версії: сербське (В. М. Заруба, В. В. Кривошея та ін.) і молдавське (М. Дилевський, С. Суляк, І. Снегаров, К. Іванова, Д. Чешмеджиев, А. А. Турилов та ін.) (Дылевский, 1974: 69; Заруба, 2016: 631; Кривошея, 2008: 191, 230; Суляк, 2013: 42; Іванова, Чешмеджиев, Турилов, 2010; Снегаров, 1953: 127–128). Болгарські дослідники А. Бобев та Л. Ненова акцентують увагу на тому, що в польській історіографії «Рајса» – одна з шляхетних сімей, яка походить від роду Сас (Бобев, Ненова, 2019: 81). Проте прізвище Думитрашко, як припускається, за походженням є волоським чи молдавським (Там само. 81).

За гіпотезою М. Дилевського, полковник Думитрашко-Райча міг бути нащадком болгар, які переселилися до Молдови приблизно в XVI ст.. Його рід поступово став молдавським, проте зберіг давні сімейні традиції, одна з яких – вшанування болгарського святого Іоанна Рильського. Так би мовити, культ преподобного дістався полковникові як родовий спадок. Публікація 1671 р. інтерпретується дослідником як реалізація власного бажання полковника, можливо його обітниці, а звернення до київської друкарні викликане, швидше за все, лише сприятливими обставинами та знайомством з людиною, яка погодилася взятися за це видання, бажаючи догодити

своєму «благодійникові» (Дылевский, 1974: 69–70, 78, 110). Певну роль у цьому знайомстві, можливо роль посередника, міг відіграти помічник Думитрашка-Райчі – сотник Вуйца Сербін (Там само. 70).

На цьому М. Дилевський не зупиняється і пропонує свою версію щодо подій, котрі спричинили знайомство Переяславського полковника з ієромонахом Антонієм Радивиловським. Останній на той момент був вже намісником Києво-Печерської лаври, тобто другою особою після лаврського ігумена.

Думитрашка-Райчу, який брав участь у багатьох битвах, було двічі поранено: спочатку в жовтні 1666 р. в бою під Переяславом і вдруге – у травні 1669 р. під Вороньковим його було поранено з пищалі в бік на виліт (Там само. 72). За припущенням дослідника, саме після другого успішного одужання полковник, можливо, вперше відвідав Києво-Печерську лавру, щоб виконати свою обітницю. Отже, це була поїздка по обітниці, паломництво, під час якого і відбулося знайомство з намісником лаври (Там само. 75, 78). Причому, вірогідно, із вдячністю за свій порятунок вояка зробив для лаври щедрий внесок (Там само. 75).

Доказом того, що, одужавши, Думитрашко-Райча дав обітницю побувати в лаврі, стають рядки його листа від 9 червня 1669 р. до Лівобережного гетьмана Дем'яна Многогрішного, а саме: «По обещанию моему опасения ради бывшего» (Там само. 75). Переяславський полковник повідомляє гетьманові, що відправлений ним із дорученням у Баришівку пан Василь Болдаковський там дещо затримався. Сталося це через те, що його, Думитрашка, на той час вдома не було; посланець змушений був очікувати, поки він повернеться з Києво-Печерської лаври. А

відвідував він лавру «по обещанию моему опасения ради бывшего» (Акты, 1875: 262). У листі від 5 липня 1669 р. самого Василя Болдаковського до гетьмана Дем'яна Многогрішного міститься та ж інформація. Він, Болдаковський, затримується з гетьманським дорученням до полковника Думитрашка в Баришівці, бо останнього там немає. Полковник відвідує Київ, куди поїхав поклонитися святим місцям (Там само. 263).

Очевидно помиляючись щодо нумерації, другу поїздки Думитрашка-Райчі до Києва М. Дилевський датує серпнем 1669 р. (Дылевский, 1974: 75). У той час він супроводжував Олександрійського патріарха Паїсія з Остера до Києва. Про це повідомляє Дем'ян Многогрішний у своєму листі від 30 серпня 1669 р. Московському цареві Олексію Михайловичу (Акты, 1877: стлб. 54).

Отже, як підсумовує свої припущення науковець, під час однієї з таких поїздок Переяславський полковник і домовився з Антонієм Радивиловським про публікацію Житія і Служби Іоанну Рильському (Дылевский, 1974: 76). Аргументом на користь того, що Думитрашко-Райча шанував цього болгарського святого, стають рядки передмови про наявність ікони останньо в його домі: «Понеже кто Помощников своих образы чести ради их поставляет в дому своем: Благородие же твое образ Жития Преподобного отца Иоанна Рилсаго, не токмо в дому но еже вяще в сердце своем выну поставляеши» (Там само. 78).

Роки життя Думитрашка-Райчі, що передували його співпраці з Антонієм Радивиловським, були густо насичені подіями. 1666 р. – він був Брацлавським полковником. Того ж 1666 р. став Переяславським полковником, але через кілька місяців полишив цю посаду, щоб знову повернутися чи то в 1670 р., чи то 1671 р.. Протягом лютого 1670 р. –

обіймав посаду наказного гетьмана. У рік видання книги – 1671 – за підтримку, надану гетьману Петру Дорошенку, був заарештований Дем'яном Многогрішним (відсидів у в'язниці до 1672 р.). Подальше життя полковника також було сповнене частих воєнних баталій та участю в політичних інтригах. У 1672–1674 рр. вкотре був Переяславським полковником. Навесні 1674 р. – знову пощастило стати наказним гетьманом. Згодом він притягнувся до суду за змову проти гетьмана Івана Самойловича, був засуджений до страти, а майно – конфісковане. Проте фортуна не полишала Думитрашка-Райчу: він домогся амністії та повернення майна і, попри участь у низці інших воєнно-політичних заколотів, відвертих грабіжницьких нападах, великих крадіжках, до самого кінця життя лишався заможним і впливовим, займався облаштуванням монастирів та будівництвом церков (Заруба, 2016: 631. Див. також: Кривошея, 2004: 6–7, 29, 30–35; Кривошея, 2008: 79, 191, 192, 203, 218, 230, 237, 250 та ін.).

Незважаючи на те, що практично до самого кінця письменницької кар'єри Антонія Радивиловського Родіон Думитрашко-Райча зберігав та помножував свої статки, які витрачав серед іншого і на меценатську діяльність, наразі ми можемо говорити лише про один відомий факт їхньої благодійної співпраці¹⁰.

¹⁰ Так, 15 червня 1688 р. (м. Москва) царські особи Іван, Петро і Софія Олексійовичі видали Переяславському полковникові Родіону Думитрашку-Райчі документ, що підтверджував грамоту царя Олексія Михайловича від 1674 р. й універсал гетьмана Івана Мазепи від 4 липня 1687 р. про дарування йому м. Березані й млинів на р. Недрі (Каталог, 1971: 69).

Подробиці з перебігу подій у житті полковника дозволяють висунути ще одну робочу гіпотезу і щодо творчих намірів Антонія Радивиловського. Нагадаємо про існування погляду, що в 1671 р. вже велася підготовка до друку збірки його проповідей «Огородок Марії Богородиці». Проте ця подія відбулася лише через 5 років.

Можемо припустити таке розгортання історії. Автор, дійсно, під кінець 1671 р. чи в 1672 р. розраховував на фінансову підтримку для видання своїх проповідей. Очікував він таку підтримку саме від Переяславського полковника, скажімо, у знак подяки за укладання книги, присвяченої Іоанну Рильському. Проте 1671 р. Думитрашко-Райча як прихильник Петра Дорошенка потрапляє до в'язниці, у лютому 1672 р. його вже звільнено, та час для творчої співпраці втрачено.

Окрім того, Антоній Радивиловський, і це принципово, приєднується до іншого воєнно-політичного кола та не підтримує прояви політичної активності полковника, який згодом бере участь у змовах та доносах на Івана Самойловича.

Антоній Радивиловський та Думитрашко-Райча опинилися в різних, ворогуючих колах української церковно-політичної еліти. Аргументуючи це твердження, наразі ми можемо навести лише один факт з останнього року життя київського проповідника: 1688 р. друкується друга збірка його проповідей – «Вінець Христов», а сприяє цьому виданню Іван Мазепа, і саме Іван Мазепа 1688 р. був одним із тих політичних діячів, котрі домагалися суду над Думитрашком-Райчею з подальшою забороною обіймати уряд Переяславського чи іншого полку (Кривошея, 2004: 33–34; Павленко, 2018: 23; Листи, 2002: 153, 194). Подальші аргументи сподіваємося знайти при висвітленні обставин

укладання воєнних проповідей Антонія Радивиловського та при з'ясуванні його взаємин з іншими представниками козацької старшини.

Відповідно до нашої гіпотези особиста зацікавленість полковника Думитрашка-Райчі в київському виданні 1671 р. безпосередньо пов'язана з його ктиторською діяльністю, з поширеною в той час традицією благодійних внесків, пожертвувань на монастирі (гроші, церковне начиння та одяг, богослужбова література) в обмін, так би мовити, на молитовне поминання як самого ктитора, так і всього його роду в монастирських церквах.

Як робочу версію можна розглядати бажання Переяславського полковника задовольнити певні потреби саме болгарського Зографського монастиря на Афоні, особливо якщо цілком покладатися на текстологічне визначення наших попередників про те, що при підготовці видання 1671 р. Антоній Радивиловський користувався списком Життя авторства Євфимія Тирновського, укладеним у цьому монастиреві (Иванова, Чешмеджиев, Турилов, 2010).

Наприклад, у наукових колах широко відома історія друкування в Києво-Печерській лаврі іншого зографського рукопису – Євангелія-Апракос (Київ, 1707 р.). Передмова цього видання розповідає, як рукопис було подаровано українському гетьманові Івану Мазепі: «Нѣкїй от Всечестних Афонскїя Святїя Горѣ Архимандритов ... в дар принесе любящему Благочїе Церковное Благородному Его Царского Пресвѣтлого Величества Войск Запорозских обоих строн Днепра Гетману» Івану Мазепі (Євангеліє-Апракос, 1707). Під визначенням «нѣкїй» афонський архимандрит, припускають, мається на увазі ігумен Зографського монастиря Максим (Шумило, 2016: 74;

Остапчук, 2016: 307–308). Також відомі, але мало досліджені факти того, як зографські ченці самі замовляли друкування богослужбової літератури в лаврській друкарні Києва (Шумило, 2016. Там само).

Із болгарським монастирем Зограф на Святій Горі в XVII ст. як представники української церкви, гетьмани, козацька старшина, так й інші верстви населення українських земель підтримували тісні зв'язки. Ще з другої половини XVI ст. серед його чернецтва була значна кількість українців за походженням (Шумило, 2016: 73–74).

Із метою збору пожертвувань зографські ченці регулярно рушали в подорожі, відвідували землі Влахії, Молдови, Росії та України (Мердзимекис, 2008: 250–251). Імена ктиторів та всіх представників їхнього роду (разом живі та небіжчики) записувалися в численні пом'яники (синодики) для подальшого молитовного пригадування при поверненні до рідної обителі. Наразі ці пом'яники є актуальним джерелом для дослідження.

Найбільш вивченим є так званий «Руський зографський пом'яник», у якому записані імена та роди благодійників Зографу з 1639 р. до Російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Цей рукопис містить всього 118 аркушів із записами, що велися церковно-слов'янською мовою; значна їхня частина (друга) – з 56 по 113 аркуш – повністю становить собою список ктиторів з українських земель: представників української козацької старшини, церковних діячів, знатних родів «з Києва, Переяслава, Чернігова, Гадяча, Лубен, Миргорода, Полтави, Сум, Лебедина, Охтирки, Харкова, Ізюма» тощо (Шумило,

2019: 43; Шумило, 2016: 77)¹¹. Наразі, на жаль, ми доступу до рукопису не маємо, і користуємося лише тим фрагментом, який опублікував С. Шумило (Шумило, 2019: 47–62). У цьому фрагменті на 64 аркуші, де представлені записи ктиторів із Ніжина, ми знайшли інформацію про бурмистра Думитрашка та його рід, але зрозуміло, що це не ті історичні персонажі, яких ми сподівалися віднайти (Там само. 52).

Свого часу М. Дилевський подавав відомості про те, що полковник Родіон Думитрашко-Райча згадується в пом'яниках афонських монастирів, історично пов'язаних із болгарською церквою, – зографському і хілендарському (останній також має тісні зв'язки з Сербією). Так, покликаючись на працю Й. Іванова, науковець вказує, що під 1666 р. є запис про пожертвування «Думитрашка по(л)ковни(к) Приясла» в Пом'янику Зографського монастиря (1527–1728 рр.) (Дылевский, 1974: 119–120; Иванов, 1931: 524). Перед прізвиськом «Думитрашко» вписані імена двох ченців Києво-Печерської лаври – Ієроніма та архимандрита Йосафата. Також у праці Л. Стояновича М. Дилевський знайшов інформацію, що 1669 р. Переяславський полковник подарував Хілендарському монастиреві Євангеліє (Львів, 1644) (Дылевский, 1974: 120; Стојановић, 1923: 177, № 6970). Ця книга містить дарчий напис: «Я рабъ божи Иродион Раича, полковникъ воска его царского прес. вел. запорожского Переяславски з жоною моею Татьяною даю сіе Євгеліє за отпущеніє грѣхов моих до храму воведенія пресвятыя

¹¹ У початковій частині пом'яника перераховуються також імена 21 князя династії Рюриковичей, 17 імен великих княгинь, імена 42 митрополитів Київських і всієї Русі тощо (Мердзимекис, 2008: 254).

богородица монастыра Филендора, лаври Светое Горы Афонское, а хто бы мѣв оное от святого мѣца отдалити, таковы да буди проклять, анафема, амин. Року от створенїа свѣта ≠ зрѣоѣ писанѣ в градѣ Баришовѣ за Днеспром» (Стојановић, 1923. Там само).

Те ж джерело інформує, що також 1669 р. Інокентій Гізель пожертвував Хілендарському монастиреві свою книгу «Мир съ Богомъ человеку». Прийняв цю жертву архимандрит Хілендарського монастиря Георгій «зде въ Кieve будучаго 1669 г. августа 10 дня» (Дилевский, 1974: 120; Див. дарчий напис: Стојановић, 1923: 178, № 6974).

Повернемося до самого київського видання 1671 року, яке є доволі рідкісним. Зрозуміло, що з об'єктивних причин укладачі популярного серед медієвістів каталогу – «Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 1 (1574–1700)» – Я. Запаско та Я. Ісаєвич зареєстрували не всі бібліотеки, серед фондів яких воно представлене. Окрім вказаних Національної бібліотеки Кирила та Мефодія (Софія)¹², Рильського монастиря-заповідника¹³, Центрального державного архіву давніх актів (нині – Російський державний архів давніх актів, м. Москва), Державної публічної бібліотеки (нині – Російська національна бібліотека, м. Санкт-Петербург), редакторську працю ієромонаха Антонія Радивиловського

¹² У цій бібліотеці зберігаються 2 примірники під шифрами РЦ 671.1-а, РЦ 671.1-б.

¹³ Тут зберігається лише 1 примірник (№ 29 = С/1098), що має низку дефектів, у тому числі завданих при його переплетенні в 1788 р. священником Гено з Плевен. Наявна також його оцифрована копія (Див. детальніше: Дылевский, 1974-а: 133; Бобев, Ненова, 2019: 76).

можна знайти на Афоні в бібліотеці болгарського Зографського монастиря.

На сьогодні ми не можемо дати однозначну відповідь на питання щодо кількості перевидань цієї книги. За свідченням Е. Калужняцького, рівно через сто років у тій самій друкарні Києво-Печерської лаври знову побачило світ «Житіє преподобнаго и богоноснаго отца нашего Іоанна Рилскаго, списаное иже въ святыхъ отцемъ нашимъ Євфиміємъ, архієпископомъ Сардакійскимъ болгарскимъ» (Київ, 1771) (Kałużniacki, 1901: LXI; Дылевский, 1974: 117). Проте популярний каталог українських науковців це видання не фіксує (Запаско; Ісаєвич, 1984), нам також не вдалося знайти інформацію про нього ані в інших каталогах, ані серед фондів українських чи болгарських бібліотек.

Перевидання, існування якого не викликає жодного сумніву, з'явилося 1836 р. в Белграді завдяки зусиллям відомого представника болгарського Відродження Неофіта Рильського: «Службы съ житием ... отца нашего Іоанна Рылскаго ... исправленная от древныхъ рукописей Неофитом іеромонахом» (Дылевский, 1968: 292; Див. також опис цього видання: Јіреџек, 1872: 31).

В «Извѣстїи о изданїи книги сея», тобто передмові до видання, Неофіт Рильський, котрий підписався як «Исправитель», демонструє свою гарну обізнаність із текстами, підготовленими Антонієм Радивиловським, висловлю подяку останньому як видавцеві, який приніс велику душевну користь болгарському народові (Неофіт Рилски, 1836: 2 зв.). Титульна сторінка белградського видання свідчить про попередньо отримані, по-перше, дозвіл на публікацію від князя Сербії Мілоша Феодоровича Обреновича та, по-друге, благословення сербського митрополита Петра.

Сучасне фототипічне перевидання книги, упорядкованої Антонієм Радивилівським, здійснили 2020 р. болгарські науковці Л. Ненова та А. Бобев, спорядивши його необхідними коментарями і дослідницькою студією (Бобев; Ненова, 2020). За основу для друку було використано примірник із Зографського монастиря, оскільки лише він, на відміну від трьох примірників, що зберігаються в сучасних болгарських бібліотеках, лишився малоушкодженим; усі інші, на жаль, мають ті чи інші дефекти (Бобев, Ненова, 2019: 76; Bobev, 2023: 251). Оцифрований варіант цього примірника також представлений на офіційному сайті фонду «Спадщина Святого монастиря Зограф».

Болгарські колеги провели достатньо скрупульозне дослідження, піддавши аналізу майже кожен деталь представлених у виданні ксилографічних зображень, розібравши символіко-семантичне призначення передмови та її зв'язок з іншими складниками збірки (Бобев, Ненова, 2019: 75–95).

Акцентуємо увагу на деяких їх висновках:

– Антоній Радивилівський не лише укладач передмови, він став автором загальної концепції цього видання, передмова, гравюри та тексти якого мають «мережу» внутрішніх образних, тематичних та змістових зв'язків. Наприклад, порівняння полковника Думитрашка з Авраамом у передмові є майже дослівним запозиченням рядків із представленого за нею Життя, де у вчинках Іоанна Рильського простежується подібність із поведінкою старозавітного Авраама.

– Уся композиція видання має загальний підтекст, існування якого забезпечується змістовим зв'язком між оформленням книги і тематично-образним наповнення

передмови (Там само. 83). Образна символіка гравюр, символіка герба перегукуються із словесною символікою передмови.

– Мета передмови – створити ідеалізовану модель воїна-захисника, котрий як на політичному, так і на духовному рівні буде наслідувати таких державних діячів, як Київська княгиня Ольга та князь Володимир, ба більше, буде здатний на таку самопожертву, як князі Борис та Гліб, чії зображення представлені на титульній гравюрі (Там само. 83).

– Рядки передмови містять відсилки до біографії полковника. Так, порівняння Думитрашка-Райчі зі св. Ісидором Пелусіотом – це натяк на його політичні вподобання; цитування Першого послання апостола Петра 5:2,3–4, 8–9 має на меті співвіднесення з воєнно-політичними епізодами в його кар'єрі, причому такими, що відбулися безпосередньо перед 1671 р. (Там само. 81, 82).

– Не втрачають актуальності робочі гіпотези про те, що, по-перше, ієромонах Антоній Радивилівський та полковник Родіон Думитрашко-Райча були не просто знайомі, а підтримували певний час щире дружбу; по-друге, вірогідно, полковник особисто передав для публікації текст Житія з Афону (Там само. 83, 88).

– На сьогодні є абсолютно неможливим текстологічне порівняння оригінала Житія авторства Євфимія Тирновського з текстом, представленим у київському виданні 1671 р., оскільки досі не існує жодного критичного видання текстів Євфимія Тирновського, більше того, не існує видання, яке б поєднувало оригінали та віднайдені редакції текстів. Отже, як така відсутня база для порівняння, окрім окремих рукописів (Там само. 89).

– Антоній Радивиловський звернувся до просторого Житія святого (замість проложного), і саме такий підхід був характерним для балканської традиції в тих місцях, де був зосереджений культ Іонна Рильського (Там само. 87). Вірогідно, він використав модель Житія, тісно пов'язану з Рильським монастирем, де в той час був центр пошанування святого і звідки його текст/тексти потрапили на Афон до трьох монастирів – Зографського, Хілендарського та Пантелеймонівського (Там само. 87–88).

– Київський упорядник суттєво скоротив Житіє, представлене Євфимієм Тирновським, і, передовсім, прибрав ті фрагменти, які мають риторичний характер. Можна припустити, що робилося це заради адаптації Житія до нового культурно-історичного контексту. У той же час важко представити, наскільки добре сам Антоній Радивиловський був обізнаний з історичними реаліями, що їх згадує Євфимій Тирновський. Його «виправлення» тексту часто можна інтерпретувати як прості помилки, пов'язані з незнанням політичної ситуації на Балканах, хоча вони, звісно, можуть бути потрактованими і як ідейно-політичне переосмислення колишніх реалій (Там само. 88–89).

– Поки що зарано робити узагальнення стосовно структури і текстологічних особливостей Служби Іоанну Рильському, яку опублікував Антоній Радивиловський (єдиним незаперечним фактом є лише її компілятивний характер), і на те є низка цілком об'єктивних причин:

а) по нині не існує критичного видання середньовічних текстів, присвячених св. Іоанну Рильському, «фактично відсутній навіть базовий археографічний огляд цього питання», тому не відомо скільки існує Служб на честь св. Іоанна Рильського;

б) неможливо зробити припущення щодо кількості редакцій цих Служб, «оскільки кожна компіляція відмінних гімнографічних текстів становить собою нову редакцію» (Там само. 86).

– Висновки щодо Служби, запропоновані такими попередниками, як М. Дилевський та Б. Ангелов, не є достатньо обґрунтованими, а стаття в «Православній енциклопедії» авторитетних науковців К. Іванової, Д. Чешмеджиева та А. Турилова містить окремі неточності, що свідчить про недостатню вивченість питання (Там само. 86, 87).

– Вибір св. Іоанна Рильського, на честь літургічного пошанування якого підібрані тексти, є не випадковим, проте він був мотивований не Родіоном Думитрашком-Райчею, як вважають інші дослідники. Але ким? З якою метою? Ці питання лишаються без відповіді (Там само. 83).

Як бачимо, досвідчені болгарські колеги окреслили коло тих питань та актуальних проблем, над якими ще належить працювати і без розв'язання яких неможливо робити однозначні висновки ані про саме київське видання 1671 р., ані про роль у його підготовці Антонія Радивиловського.

Під кінець стисло підсумуємо загальні висновки нашої розвідки.

Висновки

У нашому дослідженні ми представили та проаналізували всі віднайдені на даний момент відомості про 1671 р. у творчій та церковній кар'єрі відомого київського проповідника Антонія Радивиловського. Єдиний факт, який нам належить ще згадати, – це виконання одного з доручень лаврського архимандрита Інокентія Гізеля і соборних братів. Так, у листопаді 1671 р. Антоній

Радивилівський їздив до київського воєводи князя Козловського з повідомленням, що до Києво-Печерської лаври наближається річпосполитський полковник Ян Пиво-Запольський та має намір у ній зупинитися (Акты, 1877: стб. 596).

Документально підтвержені події цього року: це доволі емоційне листування з Лазарем Барановичем, виконання вищезгаданого доручення, контакти з Переяславським полковником Родіоном Думитрашком-Райчею та підготовка до публікації Життя і Служби Іоанну Рильському. Дві останні – обросли значною кількістю гіпотез, які відтворені в нашій публікації та доповнені новими робочими версіями можливого розгортання історії.

Вірогідно, 1671 р. планувалося також видання першої збірки проповідей Антонія Радивилівського «Огородок Марії Богородиці». Ми зібрали низку фактів та робочих гіпотез, покликаних обґрунтувати таке припущення та розкрити ті обставини, що могли стояти на перешкоді намірам письменника. Акцентовано увагу на його фінансовій неспроможності, відсутності меценатської підтримки, постійній військовій загрозі, а головне, – на системних проблемах у роботі лаврської друкарні: брак фахівців, обізнаних на різних етапах видавничої справи, мала кількість друкарських верстатів, неможливість запросити майстрів з інших міст.

Саме станом справ у друкарні Києво-Печерської лаври можна пояснити використання при виданні Життя та Служби Іоанну Рильському гравюр із попередніх публікацій 1628 р. і 1661 р.. Таким способом компенсувалася нестача компетентних ксилографів.

Поточні проблеми видавництва Інокентій Гізель намагався розв'язувати за рахунок попередніх

напрацювань. Показовою в цьому відношенні є згадана ситуація із царським замовленням на друкування 200 примірників «Бесѣд Златоуста на Дѣянїя апостолскїя» та «Бесѣд Златоуста на Посланїя апостолскїя». Роз'яснюючи цареві Олесію Михайловичу всю складність підготовки нового видання, лаврський архимандрит, як компроміс, пропонував йому викупити за прийнятною ціною 100 примірників попереднього друку «Бесѣд Златоуста на Дѣянїя апостолскїя» (очевидно, 1624 р.), що досі не були розпродані (Титов, 1916: 347, 350).

Без занурення в давні джерела може видатися, що у випадку із виданням 1671 року Життя і Служби Іоанна Рильського ми маємо акт окремої співпраці київського видавництва з представниками болгарської церкви і, зокрема, із Зографським монастирем. Проте низка відомих фактів, які поки що через стан вивчення питання складно об'єднати в єдиний ланцюг розвитку подій, говорить про те, що між Зографом і Києво-Печерською лаврою з другої половини XVI ст. і до другої половини XVIII ст. існували налагоджені, можливо, постійно підтримувані зв'язки.

Література

Агапіт, діакон. (1628). *Царю Іустиніану главізны поучителны*. Київ: Друк. Лаври.

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России ... (1877). Т. 9: 1668–1672. [ред. Н. И. Костомаров] СПб.

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России ... (1875). Т. 8: 1668–1669, 1648–1657. [ред. Н. И. Костомаров] СПб.

Баранович, Л. (1865). *Письма преосвященного Лазаря Барановича с примечаниями*. 2-е изд.. Чернигов: Тип. Ильинского монастыря.

Бобев, А., Ненова, Л. (2019). За изданието на службата и житието на св. Йоан Рилски от йером. Антоний Радивиловски (Киево-Печорска лавра, 1671 г.). *Лингвистични проблеми*, I, кн. 1, 75–95.

Бобев, А., Ненова, Л. (2020). *Покаяния основание: служба и житие на св. Йоан Рилски (Киев, 1671 г.): текст и изследване*. Благоевград: Унив. изд. «Неофит Рилски».

Болгарская живопись IX–XIX веков. (1976). Каталог выставки. Москва.

Воскресенский, Н. (1898). *Св. Иоанн Рыльский, чудотворец болгарский. Рыльский монастырь в древнее и новое время*. Москва.

Грушевський, М. (1919). *Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці*. Вид. 2-ге. [Київ]: Вид. Дніпр. Союзу Спожив. Союзів України (Дніпросоюз).

Грушевський, М. С. (1994). Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. Грушевський, М. С. *Духовна Україна: Збірка творів*. Київ: Либідь, 136–255.

Дилевський, Н. (1971). Київське видання Житія Іоанна Рильського. *Радянське літературознавство*, 11, 40–44.

Дорофей авва. (1628). *Поученія*. Київ: Друк. Лаври.

Дылевский, Н. (1968). Жития Иоанна Рыльского русских древлехранилищ и их болгарские источники (Краткие заметки к материалам и задачи дальнейшего исследования). *ТОДРЛ*, 23, 276–292.

Дылевский, Н. (1974). *Рыльский монастырь и Россия в XVI–XVII веках: Научно-популярный очерк*. София: Синодальное издательство.

Дылевский, Н. (1974-а). Трехсотлетие первого печатного издания «Жития Иоанна Рыльского» болгарского патриарха Евфимия Тырновского (1671–1971). *Сб. Тырновска книжовна школа. 1371–1971*, I, В. Т., 127–135.

Дълевски, Н. (1960). Страница из истории болгаро-украинских культурных связей в конце XVII в. *Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски*. София, 963–983.

Евангелие-Апракос. (1707). Київ: Друк. Києво-Печерської лаври.

Запаско, Я.; Ісаєвич, Я. (1981). *Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні*, 1 (1574–1700). Львів: Вища школа.

Запаско, Я.; Ісаєвич, Я. (1984). *Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: 1574–1800*, 2, Ч. 2: (1765–1800). Львів: Вища школа.

Заруба, В. (2016). *Козацька старшина гетьманської України (1648–1782): персональний склад та родинні зв'язки*. Дніпропетровськ: ЛІРА.

Иванов, Й. (1931). *Български старини из Македония*. София.

Иванова, К.; Чешмеджиев, Д.; Турилов, А. А. (2010). Иоанн Рыльский. *Православная энциклопедия*, 24. Москва, 585–598.

Ісаєвич, Я. (2002). *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*. Львів. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/isaevych/is21.htm>

Каталог колекції документів Київської Археографічної комісії. 1369–1899. (1971). Упорядн.: Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомуцька; Відп. ред. І. О. Гуржій. Київ: Вид-во «Наукова думка».

Кривошея, В. (2004). *Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк.* Київ: Видавничий дім «Стилос».

[Кривошея, В. \(2008\). *Козацька еліта Гетьманщини.* Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України.](#)

Левченко-Комісаренко, Т. (2016). Життєвий шлях і творчий доробок Антонія Радивиловського. *Слово і час*, 9, 79–91.

Листи Івана Мазепи. 1687–1691. (2002). Т. І. Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський ; відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАНУ.

Марковский, М. (1894). Антоний Радивилловский, южнорусский проповедник XVII в. *Университетские известия*, 4, 1–46.

Мердзимекис, Н. (2008). Связи афонского монастыря Зографу с царской Россией. *Россия – Афон: тысячелетие духовного единства: материалы международной научно-богословской конференции.* (Москва, 1–4 октября 2006). Москва: Издательство ПСТГУ, 250–255.

Миняя служебная, октябрь. (1645). Москва.

Неофит Рилски. (1836). *Службы с житием ... отца нашего Иоанна Рылсаго ... исправленная от древних рукописей Неофитом іеромонахом.* Белград: Тип. Княжеско-сербская.

Остапчук, Е. (2016). «Та книга Нового Завета, от Святыя Горы Афонския, в дар принесенная»: о единственном старопечатном Евангелии апракос полном

(Київ, 1707). *Афон и славянский мир*, 3. Материалы международной научной конференции, посвященной 1000-летию присутствия русских на Святой Горе (Київ, 21–23 мая 2015 г.). Изд-е Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне. Святая Гора Афон, 299–310.

Павленко, С. (2018). *Іван Мазепа. Прижиттєві зображення гетьмана та його наближених*. Київ: Мистецтво.

Преподобнаго отца нашего Іванна Рылскаго Житіе и вса Служба по Преданію Церковному. (1671). Киев: Тип. Лавры Кіево Печерскіа.

Снегаров, И. (1953). *Културни и политически връзки между България и Русия през XVI–XVIII в.* София: Синодално книгоиздательство.

Співак, В. (2018). *Філософські погляди Антонія Радивиловського в контексті української духовної культури XVII століття*. Чернігів: SCRIPTORIUM.

Стојановић, Л. (1923). *Стари српски записи и натписи*, IV. (Зборник за историју, језик и книжевност српског народа. Прво одел., Кн. X.). Ср. Карловци.

Стороженко, А. (1900). *Очерки переяславской старины: Исслед., док. и заметки*. Киев: Тип. Г. Л. Фронцкевича.

Стороженко, А. (1893). Родион Григорьевич Дмитрашко, полковник переяславский. *Киевская старина*, XLI, № 4 (апрель), 1–28.

Суляк, С. (2013). Казак Андрей Суляк (к вопросу об участии выходцев из Молдавии в гайдамацком движении 1734 г.). *Русин*, 2 (32), 42–61.

Титов, Ф. (1916). *Типография Киево-Печерской Лавры: Исторический очерк (1606–1616–1916 г.г.)*. Т. 1. Киев: Тип. Киево-Печерской Успенской Лавры.

Турилов, А. А.; Чешмеджиев, Д. (2009). Зограф. *Православная энциклопедия*, 20, 301–313.

Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. (1981). Кат. изд., хранящихся в ОР ГБЛ. Вып. 2. Т. 1: Киевские изд. 2-й пол. XVII в.. Москва.

Харлампович, К. (1914). *Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь*. Т. 1. Казань: Изд. книжного магазина М. А. Голубева.

Чешмеджиев, Д.; Турилов, А. А.; Орецкая, И. А. (2010). Иоанн Рильский [Рыльский; болг. Иван Рилски] (X в.). *Православная энциклопедия*, 24, 585–598.

Шумило, С. (2015). «Духовное запорожье» на Афоне: Малоизвестный казачий скит «Черный Выр» на Святой Горе. Киев: Издательский отдел УПЦ.

Шумило, С. (2016). Нове джерело до біографії І. Мазепи та історії зв'язків української козацької старшини з центром православного чернецтва на Афоні. *Сіверянський літопис*, 6 (132), 73–84.

Шумило, С. (2019). Представники козацько-старшинських родин Чернігово-Сіверщини в афонському Зографському пом'янику XVII–XVIII ст.. *Сіверянський літопис*, 6 (150), 41–63.

Bobev, A. (2023). The Slavonic Manuscript Heritage of the Zograf Monastery on Mount Athos – Past and Present. *Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi*, 17, z. 2, 241–253.

Jireček, K. (1872). *Bibliographie de la littérature bulgare moderne 1806–1870*. Вієна.

Kałużniacki, E. (1901). *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*. Вієна.

References

Ahapit, diakon. (1628). *Czaryu Yustinianu glavizny pouchytel'ny [Instructive Chapters for King Justinian]*. Kyjiv: Druk. Lavry.

Akty, odnosyashchyesya k ystoryy Yuzhnoj y Zapadnoj Rossyy ... [Acts relating to the history of Southern and Western Russia ...]. (1877). T. 9: 1668–1672. [red. N. Kostomarov] SPb.

Akty, odnosyashchyesya k ystoryy Yuzhnoj y Zapadnoj Rossyy ... [Acts relating to the history of Southern and Western Russia ...]. (1875). T. 8: 1668–1669, 1648–1657. [red. N. Kostomarov] SPb.

Baranovych, L. (1865). *Pys'ma preosvyashchennogo Lazarya Baranovycha s prymechanyyamy [Letters of the Most Reverend Lazar Baranovich with notes]*. 2-e yzd.. Chernygov: Typ. Ylynskogo monastyrya.

Bobev, A., Nenova, L. (2019). Za yzdanyeto na sluzhbata y zhytyeto na sv. Joan Rylsky ot jerom. Antonyj Radyvylovsky (Kyjevo-Pechorska lavra, 1671 g.) [For the publication of the Service and Life of St. John of Rila by Hieromonk Antony Radyvylovsky (Kijev-Pechora Lavra, 1671)]. *Lyngvystychny problemy*, I, kn. 1, 75–95.

Bobev, A., Nenova, L. (2020). *Pokayanyya osnovanye: sluzhba y zhytye na sv. Joan Rylsky (Kyjev, 1671 g.): tekst y yzsledvane [The Repentance Foundation: Service and Life of St. John of Rila (Kijev, 1671): Text and Research]*. Blagoevgrad: Unyv. yzd. «Neofyt Rylsky».

Bobev, A. (2023). The Slavonic Manuscript Heritage of the Zograf Monastery on Mount Athos – Past and Present. *Z*

Badań nad Ksiązką i Księgozbiorami Historycznymi, 17, z. 2, 241–253.

Bolgarskaya zhyvopys` IX–XIX vekov [Bulgarian painting of the 9th–19th centuries]. (1976). Katalog vystavky. Moskva.

Hrushevs`kyj, M. (1919). *Kul`turno-nacional`nyj rux na Ukrajinі v XVI–XVII vici [Cultural and national movement in Ukraine in the 16th–17th centuries]*. Vyd. 2-he. [Kyjiv]: Vyd. Dnipp. Soyuzu Spozhyv. Soyuziv Ukrajiny (Dnipposoyuz) [in Ukrainian].

Hrushevs`kyj, M. (1994). *Kul`turno-nacional`nyj rux na Ukrajinі v XVI–XVII vici [Cultural and national movement in Ukraine in the 16th–17th centuries]*. Hrushevs`kyj, M. *Duxovna Ukrajinа: Zbirka tvoriv*. Kyjiv: Lybid`, 136–255 [in Ukrainian].

Dorofej avva. (1628). *Poucheniya [Teachings]*. Kyjiv: Druk. Lavry.

Dylevs`kyj, N. (1971). Kyjivs`ke vydannya Zhytiya Ioanna Ryl`s`koho [Kyiv edition of the Life of John of Rila]. *Radyans`ke literaturoznavstvo*, 11, 40–44 [in Ukrainian].

Dylevskyj, N. (1974). *Ryl`skyj monastyr` y Rossyya v XVI–XVII vekax: Nauchno-populyarnyj ocherk [Rylsky Monastery and Russia in the 16th–17th Centuries: A Popular Science Essay]*. Sofyya: Synodal`noe yzdatel`stvo.

Dylevsky, N. (1960). *Stranycza yz ystoryy bolgaro-ukraynskyx kul`turnyx svyazej v konce XVII v. [A page from the history of Bulgarian-Ukrainian cultural relations at the end of the 17th century]*. *Ezykovedsko-etnografsky yzsledvanyya v pamet na akad. St. Romansky*. Sofyya, 963–983.

Dylevskyj, N. (1974-a). Trexsotletye pervogo pechatnogo yzdanyya «Zhytyya Yoanna Ryl`skogo» bolgarskogo patryarxa Evfymyya Tyrnovskogo (1671–1971) [Three hundredth anniversary of the first printed edition of the Life of John of Rila

by the Bulgarian Patriarch Euthymius of Tarnovo (1671–1971)]. *Sb. Turnovska knyzhovna shkola. 1371–1971*, I, V. T., 127–135.

Dylevskiy, N. (1968). Zhytyya Yoanna Ryl'skogo russkyx drevlexranylyshch y yx bolgarskye ystochnyky (Kratkye zametky k materyalam y zadachy dal'nejshego yssledovanyya) [Lives of John of Rila Russian repositories of antiquities and their Bulgarian sources (Brief notes on materials and tasks of further research)]. *TODRL*, 23, 276–292.

Isayevych, Ya. (2002). *Ukrayins'ke knyhovydannya: vytoky, rozvytok, problem* [Ukrainian book publishing: origins, development, problems]. L`viv. <http://litopys.org.ua/isaevych/is21.htm> [in Ukrainian].

Jireček, K. (1872). *Bibliographie de la littérature bulgare moderne 1806–1870*. Vyjena.

Kałużniacki, E. (1901). *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*. Wien.

Kataloh kolekciyi dokumentiv Kyjivs'koyi Arxeohrafichnoyi komisiyi. 1369–1899 [Catalogue of the collection of documents of the Kyjiv Archaeological Commission. 1369–1899]. (1971). Uporyadn.: Ya. R. Dashkevych, L. A. Procenko, 3. S. Xomutez`ka; Vidp. red. I. O. Hurzhij. Kyjiv: Vyd-vo «Naukova dumka» [in Ukrainian].

Kryvosheya, V. (2004). *Henealohiya ukrayins`koho kozacz'tva: Pereyaslavs`kyj polk* [Genealogy of the Ukrainian Cossacks: Pereyaslav Regiment]. Kyjiv: Vydavnychyj dim «Stylos» [in Ukrainian].

Kryvosheya, V. (2008). *Kozacz`ka elita Het`manshchyny* [Cossack elite of the Hetmanate]. Kyjiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Levchenko-Komisarenko, T. (2016). *Zhyttyevyj shlyax i tvorchyj dorobok Antoniia Radyvylovs`koho* [Life path and

creative work of Antonij Radyvylovs`kyj]. *Slovo i chas*, 9, 79–91 [in Ukrainian].

Lysty Ivana Mazepy. 1687–1691 [Letters of Ivan Mazepa. 1687–1691]. (2002). T. I. Uporyad. ta avt. peredm. V. Stanislavs`kyj ; vidp. red. V. A. Smolij. Kyjiv: Instytut istoriyi Ukrajinu NANU [in Ukrainian].

Markovskij, M. (1894). Antonij Radyvylovskij, yuzhnorusskij propovednyk XVII v. [Antonij Radyvylovskij, a southern Russian preacher of the 17th century]. *Unyversytetskye yzvestyya*, 4, 1–46.

Merdzymekys, N. (2008). Svyazy afonskogo monastyrya Zografu s czarskoj Rossyej [Connections of the Athonite monastery Zograf with tsarist Russia]. *Rossyya – Afon: tsysacheletye duxovnogogo edynstva: materyaly mezhdunarodnoj nauchno-bogoslovskoj konferencyy. (Moskva, 1–4 oktyabrya 2006)*. Moskva: Yzdatel`stvo PSTGU, 250–255.

Myneya sluzhebnaya, oktyabr`. (1645). Moskva.

Neofyt Rylsky. (1836). *Sluzhby s zhytyem ... otcza nashogo Ioanna Rylskago ... yspravlennaya ot drevnyx rukopysej Neofytom ieromonaxom* [Service with the life of... our father John of Rila ... corrected according to ancient manuscripts by Neophit hieromonk]. Belgrad: Typ. Knyazhesko-serbskaya.

Ostapchuk, E. (2016). «Ta knyga Novogo Zaveta, ot Svyatyya Gory Afonskyya, v dar prynesennaya»: o edynstvennom staropechatnom Evangelyy aprakos polnom (Kyjev, 1707) [“That book of the New Testament brought as a gift from the Holy Mount Athos”: about the only complete early printed Gospel aprakos (Kyjiv, 1707)]. *Afon y slavyanskij myr*, 3. Materyaly mezhdunarodnoj nauchnoj konferencyy, posvyashchennoj 1000-letyuu prysutstvyya russkyx na Svyatoj Gore (Kyjev, 21–23 maya 2015 g.). Yzd-e Russkogo Svyato-

Panteleymonova monasterya na Afone. Svyataya Gora Afon, 299–310.

Pavlenko, S. (2018). *Ivan Mazepa. Pryzhyttyevi zobrazhennya het`mana ta joho nablyzhenykh [Ivan Mazepa. Lifetime images of the hetman and his entourage]*. Kyjiv: Mystecztvo [in Ukrainian].

Prepodobnago otcza nashego Ioanna Rylskago Zhytie y vsya Sluzhba po Predaniyu Cerkovnomu. (1671). Kyjev: Typ. Lavry Kyjevo-Pecherskoj.

Snegarov, Y. (1953). *Kulturny y polytychesky vruzky mezhdu Bolgaryya y Rusyya prez XVI–XVIII v. [Cultural and political relations between Bulgaria and Russia in the 16th–18th centuries]*. Sofyya: Synodalno knygojzdatel`stvo.

Spivak, V. (2018). *Filosofs`ki pohlyady Antonija Radyvylovs`koho v konteksti ukrajins`koyi duxovnoyi kul`tury XVII stolittya [Philosophical views of Antonij Radyvylovs`kyj in the context of Ukrainian spiritual culture of the 17th century]*. Chernihiv: SCRIPTORIUM [in Ukrainian].

Stojanovyh, L. (1923). *Stary srpsky zapysy y natpysy, IV. (Zbornyk za ystoryju, jezyk y knyzhevnost srpskog naroda. Prvo odel., Kn. X.)*. Sr. Karlovcy.

Storozhenko, A. (1900). *Ocherky pereyaslavskoj staryny: Yssled., dok. y zametky [Essays on Pereyaslav Antiquity: Research, Documents and Notes]*. Kyjev: Typ. G. L. Fronczkevycha.

Storozhenko, A. (1893). Rodyon Grygorevych Dmytrashko, polkovnyk pereyaslavskij [Rodion Grigorievich Dmitrashko, Colonel of Pereyaslav]. *Kyyevskaya staryna*, XLI, 4 (aprel`), 1–28.

Sulyak, S. (2013). Kazak Andrej Sulyak (k voprosu ob uchastyi vyxodczev yz Moldavy v gajdamaczkom dvyzheny 1734 g.) [Cossack Andrey Sulyak (on the issue of the

participation of people from Moldova in the Haidamak movement of 1734)]. *Rusyn*, 2 (32), 42–61.

Tytov, F. (1916). *Typografyya Kyjevo-Pecherskoj Lavry: Ystorycheskyj ocherk (1606–1616–1916 g.g.)* [Printing House of the Kiev-Pechersk Lavra: Historical essay (1606–1616–1916)]. Т. 1. Kyjev: Тип. Kyjevo-Pecherskoj Uspenskoj Lavry.

Turylov, A. A., Cheshmedzhyjev, D. (2009). *Zograf. Pravoslavnaya encyklopedyya*, 20, 301–313. <https://www.pravenc.ru/text/199949.html>

Ukraynskyje knygy kyrillovskoj pechaty XVI–XVIII vv. [Ukrainian books of the Cyrillic printing of the 16th-18th centuries]. (1981). Kat. yzd., xranashchysya v OR GBL. Vyp. 2. Т. 1: Kyjevskye yzd. 2-oy pol. XVII v.. Moskva.

Xarlampovych, K. (1914). *Malorossyjskoe vlyyanye na velykorusskuyu cerkovnuyu zhyzn`* [Little Russian influence on Great Russian church life]. Т. 1. Kazan`: Yzd. knyzhnogo magazyna M. A. Golubeva.

Cheshmedzhyjev, D., Turylov, A. A., Oreczkaya, Y. A. (2010). Yoann Ryl'skyj [Ryl'skyj; болг. Yvan Rylsky] (X v.). Ykonografyya. *Pravoslavnaya encyklopedyya*, 24. <https://www.pravenc.ru/text/471475.html>

Shumylo, S. (2015). «*Duxovnoe zaporozhje*» na Afone: *Malozvestnyj kazachyj skyt «Chernyj Vyr» na Svyatoj Gore* [“Spiritual Zaporozhye” on Athos: Little-known Cossack hermitage “Cherny Vyr” on the Holy Mountain]. Kyjev: Yzdatel'skyj otdel UPCZ.

Shumylo, S. (2016). Nove dzherelo do biohrafii I. Mazepy ta istoriyi zv'yazkiv ukrayins`koyi kozacz`koyi starshyny z centrom pravoslavnoho chernecztva na Afoni [A new source for the biography of I. Mazepa and the history of the ties of the Ukrainian Cossack elders with the center of Orthodox

monasticism on Mount Athos]. *Siveryans`kyj litopys*, 6 (132), 73–84 [in Ukrainian].

Shumylo, S. (2019). *Predstavnyky kozaczko-starshyns`kyx rodyn Chernihovo-Sivershchyny v afons`komu Zohrafs`komu pomyannyku XVII–XVIII st.* [Representatives of the Cossack elders families of Chernihiv-Sivershchyna in the Athos Zografsky pomianik of the 17th–18th centuries]. *Siveryans`kyj litopys*, 6 (150), 41–63 [in Ukrainian].

Voskresenskyj, N. (1898). *Sv. Yoann Ryl`skyj, chudotvorecz bolgarskyj. Ryl`skyj monastyr` v drevnee y novoe vremya* [St. John of Rila, Bulgarian miracle worker. Rila Monastery in ancient and modern times]. Moskva.

Yevanheliye-Aprakos. (1707). Kyjiv: Druk. Kyjevo-Pechers`koyi lavry.

Yvanov, J. (1931). *Bolgarsky staryny yz Makedonyya* [Bulgarian antiquities from Macedonia]. Sofyya.

Yvanova, K., Cheshmedzhyev, D., Turylov, A. A. (2010). *Yoann Ryl`skyj. Pravoslavnaya encyklopedyya*, 24. Moskva, 585–598.

Zapasko, Ya., Isayevych, Ya. (1981). *Pamyatky knyzhkovoho mystecztva: kataloh starodrukiv, vydanyx na Ukrayini, 1 (1574–1700)* [Monuments of book art: catalog of old prints published in Ukraine, 1 (1574–1700)]. L`viv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

Zapasko, Ya., Isayevych, Ya. (1984). *Pamyatky knyzhkovoho mystecztva: kataloh starodrukiv, vydanyx na Ukrayini, 2 (1574–1800)* [Monuments of book art: catalog of old prints published in Ukraine, 2 (1574–1800)]. L`viv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

Zaruba, V. (2016). *Kozacz`ka starshyna het`mans`koyi Ukrayiny (1648–1782): personal`nyj sklad ta rodyinni zvyazky* [Cossack elders of Hetman Ukraine (1648–1782): personal

composition and family ties]. Dnipropetrovs`k: LIRA [in Ukrainian].

*Рукопис статті отримано 19 березня 2025 року
Рукопис затверджено до публікації 5 травня 2025 року*

Інформація про автора

Тетяна Гец, кандидат філологічних наук, науковий співробітник, філософський факультет, Інститут славістики, Потсдамський університет. Німеччина.

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-1457-1771>

E-mail: tetiana.getz@uni-potsdam.de;

Tetiana Getz – PhD in Philology (Candidate of Philological Sciences), Research Fellow, Faculty of Philosophy, Institute of Slavic Studies, University of Potsdam. Germany.

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-1457-1771>

E-mail: tetiana.getz@uni-potsdam.de